

УДК 159.92

Вивчення операційного компонента комунікативної діяльності особистості

Проскурняк О.І.

Визначаються поняття комунікативної діяльності та її компоненти з позиції діяльнісного підходу: мотиваційний, змістовий, операційний. Доводиться необхідність вивчення операційного компонента комунікативної діяльності, аналізуються саморегуляція, вербальна та невербальна комунікації як його складові.

Ключові слова: комунікативна діяльність, операційний компонент, саморегуляція, мова, вербальна комунікація, невербальна комунікація, особистість.

Определяются понятие коммуникативной деятельности и ее компоненты с позиции деятельностного подхода: мотивационный, содержательный, операционный. Доказывается необходимость изучения операционного компонента коммуникативной деятельности, анализируются саморегуляция, вербальная и невербальная коммуникации как его компоненты.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, операционный компонент, саморегуляция, речь, вербальная коммуникация, невербальная коммуникация, личность.

Determined concept of communicative activity and her component from position of active method of approach: motivational, rich in content, operation. The necessity of study of operating component of communicative activity is proved, analysed self-regulation verbal and un verbal to communication as his components.

Key words: communicative activity, operating component, self-regulation, speech, verbal communication, un verbal communication, personality.

Комунікативна діяльність має велике значення у формуванні психіки людини, її розвитку і становлення культурної поведінки. Вміння ефективно взаємодіяти з оточуючими є невід'ємною частиною соціалізації особистості.

Під комунікативною діяльністю розуміємо змістовну сутність соціальної взаємодії, що характеризує структуру міжособистісних і ділових зв'язків між людьми, особливості обміну інформацією. Основним завданням комунікативної діяльності є досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного з його учасників.

Метою статті є вивчення операційного компонента комунікативної діяльності особистості з позиції діяльнісного підходу, визначення його складових та їх аналіз.

З позиції діяльнісного підходу, який обґрунтували О. Леонт'єв, О. Запорожець, П. Зінченко, П. Гальперін, Л. Божович, О. Лурія, О. Концева, С. Рубінштейн, О. Хоменко та інші, визначимо такі компоненти комунікативної діяльності особистості: операційний, мотиваційний та змістовий. Змістовий компонент відбиває смислову наповненість комунікативної діяльності (Н.Познанська), мотиваційний – спрямованість особистості на особистісно орієнтовану або соціально орієнтовану комунікативну діяльність (Є. Дмитрієва).

Грунтуючись на концепції діяльності О. Леонт'єва, до операційного компонента комунікативної діяльності відносимо саморегуляцію та обмін інформацією за допомогою вербальних або невербальних засобів (О. Конопкін, Г. Нікіфоров, А. Осніцький, Л. Прохоренко, І. Сайсанова).

Одним з головних мотивів, що спонукають людину до окреслення комунікативних цілей є самореалізація, яка здійснюється через саморегуляцію.

Останнім часом проблема психологічних механізмів саморегуляції поведінки особистості є актуальним предметом вивчення різних галузей психологічної науки. Увагу дослідників привертають такі питання як емоційна (Я. Рейковський, О. Чебикін), вольова (В. Іванніков, В. Селіванов), мотиваційна (О. Ксенофонтова, А. Файзуллаєв), моральна (Б. Братусь, П. Якобсон), особистісна (К. Абульханова-Славська, О. Конопкін, М. Пейсахов, І. Чеснокова) рівні саморегуляції. У соціальній психології акцент робиться на вивченні механізмів ціннісної саморегуляції (І. Кон, В. Семенов, В. Ядов).

Саморегуляція поведінки особистості розглядалася дослідниками в різних аспектах, зокрема, як можливість мобілізації активності (В. Селіванов), спосіб організації й самодетермінації життєвого часу (Л. Анциферова, А. Корнілов), як властивість регулювання (М. Боришевський, І. Чеснокова), як механізм самодетермінації (О. Конопкін, М. Пейсахов).

Під саморегуляцією розуміють системно організований процес внутрішньої психічної активності людини по ініціації, побудуванню, підтримки й керуванню різними формами активності, що спрямована на реалізацію досягнення мети [5]. Індивідуальні особливості саморегуляції характеризуються тим, як людина планує досягнення комунікативної мети, враховуючи зовнішні і внутрішні умови, оцінює результати і корегує власну комунікативну активність для досягнення результатів.

Сучасне уявлення про саморегуляцію (зміст і форми цього процесу, його формування та прояви) ґрунтується на загальнонаукових принципах детермінізму і розвитку на основі суб'єктно-діяльнісного підходу до вивчення психологічних явищ (Б. Анан'єв, В. Лабунська, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Теплов, А. Смирнов та ін).

Теоретичний аналіз досліджень саморегуляції поведінки дозволяє визначати її як структурне утворення особистості, яке являє собою єдність цілеспрямованих дій. Ці дії проявляються у прийнятті довільних рішень, доборі, оцінці засобів реалізації того, що мислилося, самоаналізі вчинків, визначенні позицій щодо подій, ситуацій та ціннісному ставленні індивіда до самого себе. Внутрішню сутність

саморегуляції поведінки зростаючої особистості становить сукупність психологічних механізмів. Останні визначаються, як динамічна сторона взаємодій індивіда і є структурними компонентами саморегуляції поведінки особистості. Вони спрямовують рух психічної активності індивіда до узгодження результатів взаємодій зі світом і самим собою.

Значною мірою розвиток основних положень про саморегуляцію пов'язаний з розвитком системного підходу, виходячи з якого, саморегуляцію комунікативної діяльності розглядаємо як систему, що має певні системні якості (ієрархічність, цілісність, взаємозв'язок з середовищем). У відповідності до системного підходу саморегуляція у комунікативній діяльності є проблемою вибору власної комунікативної поведінки.

Цікавим та продуктивним є структурно-функціональний підхід О. Конопкіна щодо саморегуляції, який дозволив виявити основні ланцюги саморегуляції і процеси, що їх регулюють та на цій основі створити модель системи саморегуляції людини. Психічна саморегуляція, за О. Конопкіним, є вищим рівнем саморегуляції людиною поведінкової активності, що відбиває якісну специфіку засобів віддзеркалення й моделювання самої себе, власної активності і діяльності [2].

Спираючись на структурно-функціональну модель О. Конопкіна [2], систему саморегуляції комунікативної діяльності суб'єкта можна виявити у вигляді таких ланцюгів: постановка, усвідомлення й прийняття суб'єктом цілей активності, створення суб'єктивно значимої для комунікативної діяльності умов; формування програми комунікативних дій, контроль і корекція результатів комунікативної діяльності. Чим вище сформованість регуляторних функцій і гармонічніший процес саморегуляції, тим ефективнішою є комунікативна діяльність суб'єкта.

Погоджуємося з О. Корніякою, що особистість суб'єкта комунікативної діяльності (її мотиваційно-сміслові утворення комунікативного спрямування) створює підґрунтя для комунікативної взаємодії. Процес реалізації комунікативної діяльності починається зі сприйняття суб'єктом конкретної комунікативної ситуації. На це впливає внутрішня позиція особистості щодо комунікативної діяльності, яка складається на основі системи внутрішніх чинників: потреб, інтересів, мотивів, спрямування, настановлень, переконань, ідеалів, оцінок і самооцінок, почуттів, переживань тощо, які утворюють її потребово-мотиваційну сферу [3, с.125].

Операційний компонент комунікативної діяльності реалізується через вербальні або невербальні комунікації, що є складовими й для спілкування.

Під невербальною комунікацією розуміють процес передавання інформації за допомогою невербальних засобів. З одного боку, невербальна комунікація доповнює і дублює вербальну комунікацію, а з іншого – здійснює нецілеспрямоване передавання певного психологічного змісту (образного, емоційного тощо) [6].

Не всі люди замислюються навіть вони вступають у комунікативну взаємодію, але кожен очікує задоволення власних потреб. Потреби у комунікативній взаємодії, що є складовою комунікативної діяльності, з'являються майже з народження у дитини. Посмішка місячного новонародженого означає, що він радий комунікації. М. Лісіна виявила, що з 4-5 річного віку діти починають цікавитися життям дорослої людини. Отже, послідовність виникнення й розвитку мотивів комунікативної діяльності у дошкільнят буде наступною: ділові – пізнавальні – особистісні мотиви. Потреба у комунікації дорослої людини не є самостійною спонукальною силою. Через комунікативну взаємодію з оточуючими людиною задовольняє власні комунікативні потреби.

Вже з новонародженого віку формується невербальна комунікація: посмішки, дотики тощо. Отже, невербальна комунікація представлена різноманітними знаковими системами, які вміщують не тільки моторику різних частин тіла, але й просторово-часові організації комунікативної діяльності тощо. Невербальні комунікації цінні тим, що проявляються, зазвичай, несвідомо і самодостатньо. Хоча більшість людей виважують свої слова, справжні почуття можна прочитати через міміку, жести, інтонацію [4].

Невербальна поведінка людини нероздільно пов'язана з її психічними станами і служить засобом їх вираження. У процесі спілкування невербальна поведінка виступає об'єктом пояснення не сама по собі, а як показник прихованих для безпосереднього спостереження індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик особистості. На основі невербальної поведінки розкривається внутрішній світ особистості, здійснюється формування психологічного змісту спілкування і спільної діяльності.

У соціально-психологічних дослідженнях розроблені різні класифікації невербальних засобів спілкування, до яких відносять всі рухи тіла, інтонаційні характеристики голосу, просторову організацію спілкування.

Найбільш важливими невербальними засобами є кінетичні засоби – зорове сприйняття рухів іншої людини, яке виконує виразно-регулюючу функцію в спілкуванні. До кінетики відносять виразні рухи, що проявляються в міміці, позі, погляді, поході. Важливу роль в передачі інформації відводиться міміці – рухові м'язів обличчя, яку називають дзеркалом душі.

Головною характеристикою міміки є її цілісність і динамічність. Це означає, що в мімічному вираженні шести основних емоційних станів (гніву, радості, страху, страждання, подиву і відразі) задіяні всі рухи м'язів.

Засобами невербальних комунікацій є простір між комунікантами, візуальний контакт, експресія тощо.

Простір між комунікантами (дистанція) – це суб'єктивний просторовий критерій емоційної близькості людей. Дистанція між партнерами по комунікативній взаємодії впливає на частоту і тривалість візуальних контактів [4].

Візуальний контакт є важливою ланкою невербальної комунікації. Погляд на партнера по комунікації

означає зацікавленість у комунікації.

Важливим засобом невербальної комунікації є експресія, яка виявляється у міміці, пантоміміці, жестах, інтонації голосу. Експресія настільки інформативна, що можлива передача складного повідомлення без вживання слів. Загалом жести і міміка несуть до 40 % інформації [4]. При комунікативній діяльності вони виникають мимовільно, виходячи зі змісту комунікації, її емоційної напруги. Ритмічно узгоджуючись з інтонацією, наголосами та паузами, жести допомагають привернути увагу партнера по комунікації, виразити емоційне ставлення до думки, яка вербалізується.

Відомо, що невербальна поведінка особистості багатofункціональна: створює образ партнера по спілкуванню; виражає взаємовідносини партнерів по спілкуванню, формує ці відносини; постає індикатором актуальних психічних станів особистості; виступає в ролі уточнення (зміна розуміння вербального повідомлення, підсилює емоційну насиченість сказаного); виступає в якості показника статусно-рольових відносин [7].

До операційного компонента комунікативної діяльності входить також вербальна складова – мова й мовлення. Саме бажання комунікативної взаємодії спонукає дитину (та дорослу людину) до оволодіння мовою.

Комунікативна взаємодія людей відбувається переважно у вербальній (словесній) формі — у процесі мовного спілкування. Його особливість полягає в тому, що воно за формою і за змістом спрямоване на іншу людину, включене у комунікативний процес, є фактом комунікації. Вербальна комунікація може бути спрямована на окрему людину, певну групу (чи навіть не мати конкретного адресата), але в будь-якому разі вона має діалоговий характер і являє собою постійні комунікативні акти.

У процесі спілкування мовлення виконує також інформативну функцію. Виділяють інформацію інструментальну, що стосується безпосередньо засобів розв'язання певного завдання, та експресивну, що торкається оцінок, самооцінок, емоційних зв'язків між членами групи (тобто цей вид інформації має соціально-емоційний характер). Інструментальна інформація більше пов'язана з регуляцією власної діяльності. За допомогою експресивної інформації активно регулюється взаємодія між членами групи. Між цими двома видами інформації важко провести чітке розмежування, може йтися скоріше про перевагу одного з цих видів, що визначається конкретними умовами діяльності та взаємодії.

Мовлення є засобом емоційного впливу, який стимулює або гальмує дію певного члена групи. Емоційно-позитивний вплив (заохочення) та емоційно-негативний вплив (покарання) регулюють спільні дії партнерів. Це сприяє кращому розумінню ситуативних цілей, що поліпшує ефективність групової діяльності. Без застосування комунікативних категорій «схвалення» та «несхвалення» неможлива координація спільної діяльності.

Акт вербальної комунікації — це діалог, що складається з промовляння та слухання. Вміння промовляти є давнім предметом дослідження [6].

Мова – це система словесних знаків. Вона включає в себе слова з їхніми значеннями та синтаксис – набір правил, за якими будується речення [6, с. 412].

Знаки виконують не лише зовнішню комунікативну функцію, а й функцію повідомлення, тобто внутрішньокомунікативну.

Мова – об'єктивне явище життя суспільства, що виконує функції позначення, передачі й засвоєння суспільно-історичного досвіду та комунікативну [6, с. 413].

А. Батаршев зазначає, що мовлення – це мова у дії, форма узагальненого відбиття дійсності, форма існування мислення. Передача інформації за допомогою мовлення здійснюється за відомою схемою: комунікатор добирає слова, що необхідні для вираження думки, пов'язує їх і озвучує за допомогою органів мовлення. Реципієнт сприймає мову, декодує смислові одиниці для правильного сприймання вираженої думки [1].

У комунікативній функції мови визначають три сторони: інформаційну, яка виявляється в передачі інформації; виразну, що допомагає передавати почуття і ставлення, та впливову, в якій проявляються вольові якості особистості, спрямовані на переконання в чомусь партнера по комунікації [6, с. 413].

Як відомо, процес використання людиною мови для комунікації називають мовленнєвою діяльністю. Мовлення – це конкретне застосування мови для висловлювання думок, почуттів, настроїв. Мовлення є психічним явищем, воно індивідуальне і суб'єктивне, адже виявляє ставлення індивіда до об'єктивної реальності.

Моделювання комунікативно-мовленнєвої діяльності у вітчизняній науці ґрунтується на положеннях Л. Виготського про опосередкований знаками характер людської діяльності, про породження мовлення, що починається з мотиву і йде до внутрішнього слова, далі – до значень зовнішніх слів і, нарешті, екстеріоризується у зовнішні вислови [7].

О. Леонтьєв зазначає, що мовленнєва діяльність складається з системи дій, що мають самостійну проміжну мету, і операцій, зумовлених «взаємодією тих характеристик дій, які пов'язані з будовою діяльності. Таким чином, процес мовлення потребує крім оволодіння мовою, також здійснення процесу мислення та пам'яті.

Погоджуємося з О. Корніякою, яка на основі вивчення праць І. Зимньої, О. Лентьєва, О. Лурія та інших учених визначає такі етапи здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності:

- орієнтування як вибір комунікативного задуму, пов'язаного з домінуючою мотивацією, і відбір комунікативно-мовленнєвих засобів його здійснення відповідно до конкретної ситуації та мети комунікативної діяльності;

- планування у формі внутрішнього програмування – формування і закріплення у специфічних

одиницях задуму певного висловлювання чи цілого тексту, а також способів його подання;

- реалізація комунікативного задуму в значущих формах: вербальних і невербальних;
- порівняння реалізованого мовленнєвого висловлювання з вихідним: контроль за адекватністю передавання змісту (задуму) певними комунікативно-мовленнєвими засобами і коригування мовного оформлення, орієнтованого на результат [3, с.125].

Отже, комунікативна діяльність визначається конкретним мотивом, який через певний план допомагає досягнути комунікативної мети. Комунікативна діяльність здійснюється за допомогою комунікативних умінь та навичок, комунікативного репертуару і досвіду. Результат комунікативної діяльності – передача чи обмін інформацією є наслідком взаємодії утворень мотиваційної сфери людини і досвіду, знань, умінь реальної комунікації.

Таким чином, на основі вищевикладеного можна дійти висновків.

- До операційного компонента комунікативної діяльності включаємо саморегуляцію, вербальну (мова й мовлення) та невербальну складові.

- Чим вище сформованість регуляторних функцій і гармонічніший процес саморегуляції, тим ефективнішою буде комунікативна діяльність суб'єкту.

- Невербальна комунікація як складова операційного компонента комунікативної діяльності представлена знаковими системами (мімікою, жестами тощо), що допомагає у передачі інформації

- Бажання людини комунікативно взаємодіяти стимулюють оволодіння нею мовою й мовленням (вербальною складовою операційного компонента комунікативної діяльності).

Перспективою подальшого дослідження є розкриття особливостей змістового компонента комунікативної діяльності особистості.

Література

1. Батаршев А. В. Диагностика способности к общению / А. В. Батаршев. – СПб.: Питер, 2005. – 214 с.
2. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – М.: Просвещение, 1980. – 185 с.
3. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра / О. М. Корніяка. – К.: Міленіум, 2006. – 334 с.
4. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) /В.А. Лабунская. – Ростов: Изд-во Ростов, ун-та, 1986. – С. 5 – 35.
5. Моросанова В. И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В. И. Моросанова //Психологический журнал, 2002. – № 6. – С. 6 – 11.
6. Скрипченко О. В. Загальна психологія / О.В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З.В. Огороднійчук. – К.:Каравела, 2009. – 464 с.
7. Шамне А. В. Динаміка системи ціннісних орієнтацій у структурі психосоціального розвитку в перехідні періоди. / А. В. Шамне // Режим доступу: <http://www.rusnauka.com> /29_DWS_2009/Psihologia/53852.doc.htm